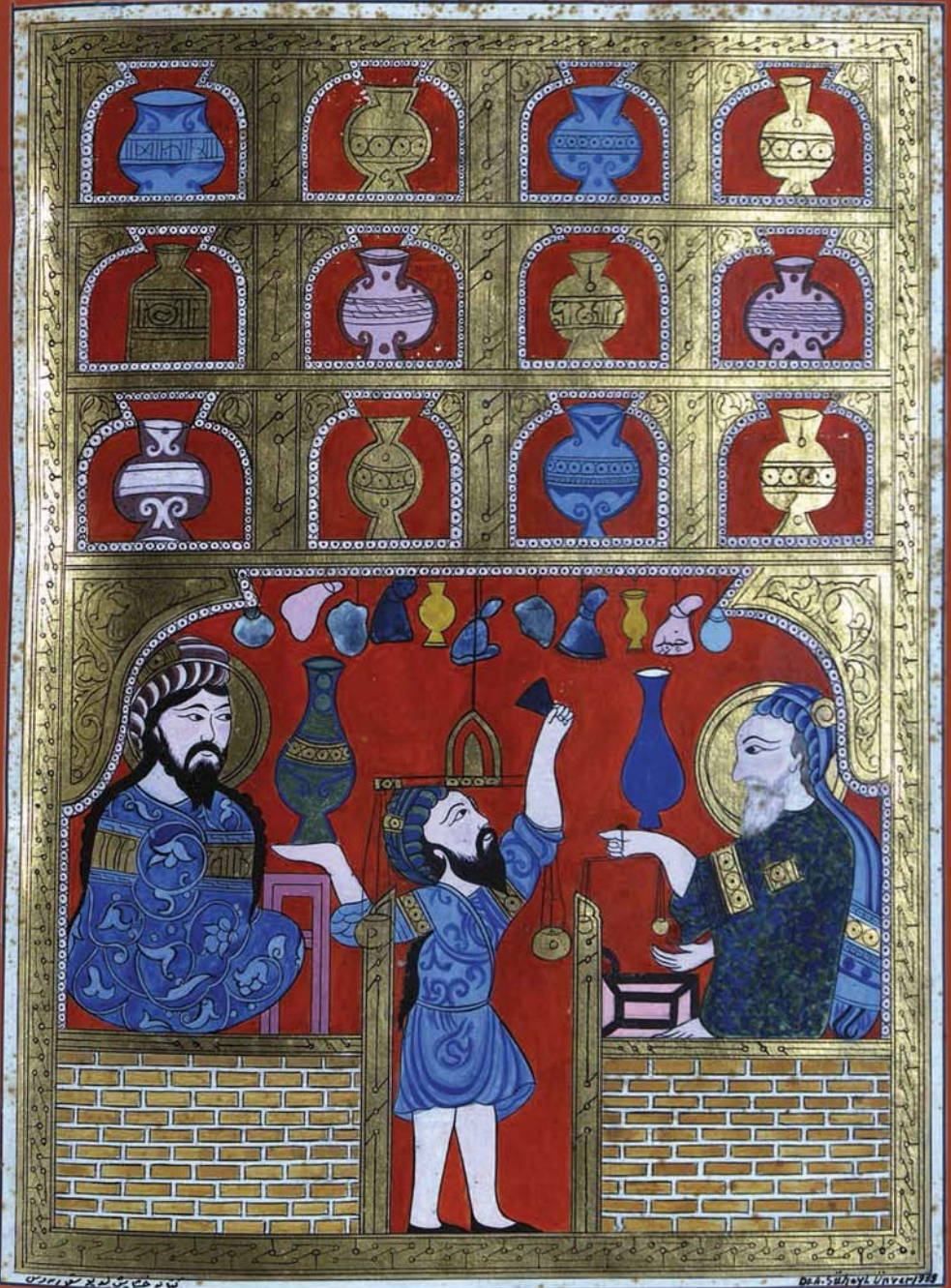

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال سوم، شماره یکم و دوم، بهار - تابستان ۱۳۹۷ | انتشار بهار ۱۳۹۹

سرسختن؛ میراث مکتوب و نقش آن • درباره برخی تغییرات در دیوان ناصر خسرو / احمد مهدی نهنقی • کتاب‌المصادر ابوغلی تیرانی / علی‌اکبر صادقی • فرمان جهان‌شاه قراقویونلو در منع عزاداری محرم (بمناسبت ۱۳۸۶ق) / صادقتین شیخ‌المکملی • نمونه کاربرد چاپ سنگی در فرمان‌نویسی / تاب شیرازی • مکر الهی / مصداقین کوش / تسخانی تازویافت از ارشاد قلاسی در لندن / ماری پوناشی • دست‌نویس کهن قابوس‌نامه و چاپ حرفی آن / سوسد قلاسی • «بسکو» یا «بسکو»؟ جای‌نامی در تاریخ سیستان / جواد معتمدی حکم • سیمسار پرتاب‌بده / مریم بیروسی / رباعی خیام در ریاض هندوشاه نخبجویی / سید علی برافلسی • کهن‌ترین نمونه‌های شناخته‌شده از نستعلیق تبریزی تا سال ۸۰۰ق و ارتباط آن با دستگاه آل چالویر در تبریز و بغداد / علی صفوی آق‌نهنه • معنوی و ارزشی مقلداتی هفت نسخه‌شاهنامه، مقدم بر نیمه دوم سده هشتم / علی شایبوان • درباره دشوارترین بیت شاهنامه / امیر رفغان • بخش‌هایی از انیس‌الوحده در جنگی متعلق به اوایل سده نهم / علی رحیمی واریانی • اشعار نویافته عبید زاکانی در مجموعه لطایف و سفینه ظرایف / حسن شریفی ضعی • درباره تصحیح جامع‌اللغات نیازی / امین خدیووست • ادبیات فارسی بیرون از ایران (سیف‌آه هند، آملی، آسیای میانه، و در فارسی بیودی) / مصداقین کوش • القانون فی الطب (کتاب‌الاول فی الامور الکتابیه من علم الطب) / سید نصرالله زاده / نگاهی به تصحیح خلاصه‌الاشعار و زبدة الافکار (بخش تبریز و آذربایجان و نواحی آن) / مرضی موسوی • مدخل حساسه ملکی ایران / فاطمه حتمیان • ریشه‌شناسی چه می‌کند؟ (۴) / سید احمدرضا قلم‌نمائی • آثار راشد محمد افندی / ملاحظاتی در باب نقد کتاب ازل القانون فی الطب / بهجت‌علی حسینی • پاسخی به نقد دیوان منوچهری / سید شیری

فصلنامه اطلاع رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه شناسی و ایران شناسی دوره سوم، سال سوم، شماره یکم و دوم بهار - تابستان ۱۳۹۷ [انتشار: بهار ۱۳۹۹]

صاحب امتیاز:

مرکز پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر: مسعود راستی پور

مدیر داخلی: یونس تسلیمی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ دیجیتال: میراث

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و ابوریحان، ساختمان فروردین، شماره ۱۱۸۲، طبقه دوم.

شناسه پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir
 gozaresh@mirasmaktoob.ir

بها: ۲۵۰،۰۰۰ ریال

روی جلد: نگاره آغاز کتاب الحشایش دیوسقوریدس در مجموعه پزشکی ۳۷۰۳، کتابخانه ایاصوفیا، مورخ ۶۲۱ق، به نسخ خوش عبدالله بن الفضل سبط الاعز. در این نگاره یک دکان دارو فروشی دیده می شود. بر روی یکی از اشیاء آویخته از بالای دکان، نام «جنید» نوشته شده که به ظاهر نام نگارگر این نسخه است.

تصویر خط بسمله

از نسخه کتابخانه John Rylands

فهرست

سر سخن

میراث مکتوب و نقش آن..... ۲-۵

بجستار

در باره برخی تعبیرات در دیوان ناصر خسرو / احمد مهدوی دامغانی..... ۶-۷

کتاب المصاغر ابوعلی تیزانی / علی اشرف صادقی..... ۸

فرمان جهانشاه قراقویونلو در منع عزاداری محرم (به تاریخ ۸۶۵ق) / عمادالدین شیخ الحکامی..... ۹-۱۲

نمونه کاربرد چاپ سنگی در فرمان نویسی / نایب شیرازی..... ۱۳-۱۵

مکر الهی / مجدالدین کیوانی..... ۱۶-۲۷

نسخه ای تازه یافت از ارشاد قلانسی در لندن / عارف نوشاهی..... ۲۸-۳۱

دستنویس کهن قابوس نامه و چاپ حروفی آن / مسعود قاسمی..... ۳۲-۴۶

«بسکو» یا «بسکر»؟ جای نامی در تاریخ سیستان / جواد محمّدی خمک..... ۴۷-۴۹

سپه سار برن تابید پیه / مریم میرشمسی..... ۵۰-۵۲

رباعی خیتام در بیاض هندوشاه نخبجوانی / سیدعلی میرافضلی..... ۵۳-۵۴

کهن ترین نمونه های شناخته شده از نستعلیق تبریزی تا سال ۸۰۰ق و ارتباط آن بادستگاه آل جلاپیر در

تبریز و بغداد / علی صفری آق قلعه..... ۵۵-۸۵

معرفی و ارزیابی مقدّماتی هفت نسخه شاهنامه مقدّم بر نیمه دوم سده هشتم / علی شاپوران..... ۸۶-۱۰۰

در باره دشوارترین بیت شاهنامه / امیر ارغوان..... ۱۰۱-۱۱۲

بخش هایی از انیس الوحده در جنگی متعلّق به اوایل سده نهم / علی رحیمی واریانی..... ۱۱۳-۱۱۵

اشعار نویافته عبید زاکانی در مجموعه لطایف و سفینه ظرایف / محسن شریفی صحنی..... ۱۱۶-۱۲۰

نقد و بررسی

در باره تصحیح جامع اللغات نیازی / امین حق پرست..... ۱۲۱-۱۲۵

ادبیات فارسی بیرون از ایران (شبه قاره هند، آناتولی، آسیای میانه، و در فارسی یهودی) / مجدالدین کیوانی..... ۱۲۶-۱۳۷

القانون فی الطب (الکتاب الأول، فی الأمور الکلیه من علم الطب) / سعید فتحعلی زاده..... ۱۳۸-۱۵۴

نگاهی به تصحیح خلاصه الاشعار و زبده الافکار (بخش تبریز و آذربایجان و نواحی آن) / مرتضی موسوی..... ۱۵۵-۱۶۳

مدخل حماسه ملی ایران / فاطمه حمصیان..... ۱۶۴-۱۶۷

پژوهش های دبستان

ریشه شناس چه می کند؟ (۴) / سیداحمد رضا قائم مقامی..... ۱۶۸-۱۷۴

ایران در متون و منابع عثمانی

آثار راشد محمّد افندی / نصرالله صالحی..... ۱۷۵-۱۷۷

دوره نوسازی پشین

ملاحظات در باب نقد کتاب اول القانون فی الطب / نجفقلی حبیبی..... ۱۷۸-۱۹۰

پاسخی به نقد دیوان منوچهری / سعید شیری..... ۱۹۱-۱۹۹

نسخه‌های تازه‌یافت از ارشاد قلانسی در لندن

عارف نوشاهی

arifnaushahi@gmail.com

از ارشاد از آب درآمد.^۴

در اوایل اردیبهشت ۱۳۹۸، شبی پیش دوستم آقای عاصم گلزار در لاهور بودم. او مرا متوجه کرد که نسخه‌ای از ارشاد قلانسی نیز در لندن هست و نشانی نسخه‌را، که در ویب‌سایت بریتیش لایبریری موجود بود، در اختیارم گذاشت.^۵ هنوز دو هفته نگذشته بود که تصویر نسخه‌ی لندن به دستم رسید.^۶

نسخه‌ی ارشاد لندن

این نسخه متعلق به مجموعه‌ی دهلی در ایندیا آفس (India Office) با شماره‌ی Delhi Persian 963 بوده و اکنون با همین شماره به بریتیش لایبریری انتقال یافته‌است. مجموعه‌ی دهلی در ایندیا آفس مشتمل بر ۳۷۱۰ نسخه‌ی خطی عربی، فارسی، اردو، پنجابی و پشتو است که بخش باقی‌مانده‌ای از کتابخانه‌ی اکبر پادشاه و جانشینان او در قلعه‌ی معلی دهلی است. در شورش ۱۸۵۷ و سقوط سلطنت تیموری در هند، این کتابخانه آسیب‌ی بسیار دید و بسیاری از نسخه‌ها از بین رفت. بعداً حکومت کمپانی شرقی هند نسخه‌های باقی‌مانده را در ۱۸۷۶م از دهلی به لندن برد و در ایندیا آفس انتقال داد. یکی از دانشمندان هندی، سید علی بلگرامی (۱۸۵۱-۱۹۱۱م)، در ۱۹۰۲م به سفارش انجمن سلطنتی آسیای لندن نسخه‌های فارسی مجموعه‌ی دهلی را فهرست‌برداری کرد، ولی این فهرست هیچ وقت چاپ نشد و هم‌اکنون نسخه‌ی ماشین شده‌ی این فهرست در کتابخانه‌ی انجمن سلطنتی آسیای موجود است. تصویر فهرستی از مجموعه‌ی دهلی، که برای استفاده‌ی همگانی در ویب‌سایت بریتیش لایبریری موجود است، ظاهراً دستنویسی غیر از فهرست بلگرامی است. در این فهرست دستنویس، در صفحات ۱۵۲۱-۱۵۲۲، مشخصات «ارشاد فی علم التصوف» دارد.^۷

وقتی در ۱۳۸۵ش ارشاد در معرفت و وعظ و اخلاق تألیف عبدالله بن محمد بن ابی بکر قلانسی نسفی را تصحیح و نشر کردم^۱ فقط دو نسخه‌ی خطی از این اثر در دست داشتم. یکی نسخه‌ی آرشیو ملی پاکستان (مجموعه‌ی مفتی فضل عظیم، اسلام‌آباد، شماره: اسلام ۴۹۲؛ با نشانه‌ی P در متن مصحح) و دیگری نسخه‌ی کتابخانه‌ی سلیمانیه (مجموعه‌ی ابا صوفیا، استانبول، شماره: ۱۶۶۴؛ با نشانه‌ی T در متن مصحح). نسخه‌های دیگر این کتاب که در کتابخانه‌های چین است در دسترس من نبوده و در مقدمه‌ی ارشاد به معرفی آنها اکتفا نمودم.^۲

در سال ۱۳۸۶ مرا سفری به ترکیه پیش آمد و در آنجا در فهرستی، با نسخه‌ی ای دیگر از ارشاد در کتابخانه‌ی سلیمانیه (ادرنه، شماره: ۵۰۶) آشنا شدم. با ولع و شوق سفر به ادرنه کردم و نسخه را از نزدیک دیدم و تصویر آن را تهیه کردم و گزارش نسخه را نیز منتشر کردم.^۳

در سال ۱۳۹۱ با انتشار جلد پنجاهم از فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی، تألیف محمود نظری، نسخه‌ای با شماره‌ی ثبت ۱۸۱۴۴، که تحت عنوان «کتابی در اخلاق و عرفان؟» در فهرست معرفی شده بود، نسخه‌ای دیگر

۱. قلانسی نسفی، عبدالله بن محمد بن ابی بکر (۱۳۸۵). ارشاد در معرفت و وعظ و اخلاق. تصحیح، مقدمه و تعلیقات عارف نوشاهی. تهران: میراث مکتوب.
۲. نوشاهی، مقدمه‌ی ارشاد، هشتادوسه تا هشتادوهشت.
۳. نوشاهی، عارف (۱۳۸۷). «استدراکی بر ارشاد». گزارش میراث، ش ۱۹-۲۰ (فروردین و اردیبهشت): ۱۵-۱۶.

۴. بشری، جواد (۱۳۹۳). «نسخه‌ی ای هندی از ارشاد قلانسی در ایران». شبه قاره، ویژه‌نامه‌ی نامه‌ی فرهنگستان، ش ۳: ۱۹۹-۲۱۰.

5. http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=mss_eur_e207111_f013r#

۶. آفرین بر نظام کتابداری ممالک فرنگ و البته درود بر خانم مرجان افشاریان که تصویر نسخه‌ی لندن را در اسرع وقت برای من آماده کردند.

۷. برای اطلاعات بیشتر درباره‌ی مجموعه‌ی دهلی رک، عقیل، معین‌الدین (۱۵/۲۰م). مسلم هندوستان: ادب، تاریخ اور تهذیب. لاهور (ص ۲۱۱-۲۲۰) و

<https://www.bl.uk/collection-guides/the-delhi-collection>

برحمتک یا ارحم الراحمین.

ترتیب و توالی فصول ارشاد در نسخه لندن اینگونه است:

- دیباچه..... پ ۱
- بدون عنوان [در ایمان آوردن به خدا]..... پ ۱
- فصل در آلت معرفت..... پ ۴
- فصل فی العلم..... پ ۹
- فصل فی معرفة العلم..... پ ۱۸
- فصل فی معرفة الشک والیقین..... پ ۳۱
- فصل فی الخوف والرجا..... پ ۴۷
- فصل فی الغفلة والانتباه..... پ ۵۸
- فصل فی النیة..... پ ۶۱
- فصل فی المحبته..... پ ۶۳
- فصل فی التوکل..... پ ۶۷
- فصل فی معرفة الهمة..... پ ۸۴
- فصل فی النعمة والمحنة..... پ ۹۶
- فصل فی الشکر والصبر..... پ ۱۰۵
- فصل فی الصلابة والکذالة..... پ ۱۱۷
- فصل فی البر والملق..... پ ۱۲۰
- فصل فی الملق..... پ ۱۲۸
- فصل فی السخاوة والاسراف..... پ ۱۲۹
- فصل فی التدبیر والبخل..... پ ۱۳۵
- فصل فی التّعفف والتکبر..... پ ۱۴۰
- فصل فی التواضع والتذلل..... پ ۱۴۷
- فصل فی الرغبة والزهادة والحرص والقناعة والعداوة والنصيحة..... پ ۱۵۱
- فصل فی حسن الظن بالله والغرّة بالله..... پ ۱۶۱
- فصل فی قول الحق..... پ ۱۶۳
- فصل فی علامات الايمان العطايبی والعارية..... پ ۱۶۶
- فصل فی الخشیة والحسن الخلق والعصمة من المعصية والطهارة الحال من علامة الطاعة بالتوفيق..... پ ۱۸۲
- فصل فی فرح الايمان..... پ ۱۸۸
- فصل فی معرفة هموم الدنیا من هموم الآخرة..... پ ۱۹۱
- فصل فی التفکر..... پ ۱۹۱
- فصل فی الالهام..... پ ۱۹۲
- فصل فی عافية القلب..... پ ۱۹۴
- فصل فی حلاوت طاعت..... پ ۲۰۱
- فصل فی معرفة الحال..... پ ۲۰۳
- فصل فی علم النافع..... پ ۲۰۵
- انجامة نسخه..... پ ۲۱۶

شماره 963 Delhi Persian در مجموعه دهلی، شامل دو کتاب است: کتاب اول، ارشاد، از ورق ۱ تا ۲۱۶؛ و کتاب دوم المعتمد فی المعتقد تألیف ابو عبدالله فضل الله بن تاج الدین ابوسعید حسن تورپشتی (د. ۶۶۱ق)، از ورق ۲۱۷ پ تا ۴۲۴. هر دو کتاب از دست یک کاتب استنساخ شده ولی کاتب در انجامة هیچ یک از کتابها تاریخ کتابت را ضبط نکرده است. در انجامة المعتمد، پس از عبارت «مالکه و صاحبه و قابضه...» نام هر کسی که بوده، محو شده و فقط کلمه «ولد» باقی مانده است. به گمانم همین شخص کاتب نسخه نیز بوده است. از روی نوع خط و سبک کتابت و اینکه نسخه از دهلی به لندن منتقل شده، تردیدی ندارم که کاتب آن هندی و روزگار کتابت آن سده‌های یازدهم تا دوازدهم هجری است. ترقیمه (انجامة) ارشاد به این عبارت است:

تمت تمام شد، کار من نظام شد. نظم:

نوشته سالها مآند ز کاتب

نشان در خاک جویی هم [نیایی]

باوجود اینکه در داخل متن یا انجامة به نام کتاب و مؤلف اصلاً اشاره نشده است، در ابتدا و ظهر نسخه، در یادداشت‌های مختلف، نام اثر و مؤلف به وضوح ارشاد و قلانسی تشخیص داده می‌شود، چنانکه:

۱. ارشاد تصنیف شیخ عبید[کذا] الله قلانسی فی العلم التصوّف؛ المعتمد فی المعتقد فی علم الکلام تورپشتی.
  ۲. مجموعه رسایل: ارشاد قلانسی در ذکر و...؛ طورپشتی.
  ۳. الجز الاول ارشاد تصنیف حضرت شیخ عبدالله قلانسی فی علم التصوّف. (گار، یادداشت ظاهراً به خط کاتب)
- نسخه لندن با این عبارت شروع می‌شود:

حمد خداوندی را که منت نهاده به تعلیم ایمان و درود بر رسول [که] فرستاده او را از برای رحمت عالمیان. بدانید ای سائلان ایمان تا بدانید حقیقت ایمان که دانش ایمان به دو دانش تمام شود.

و به این عبارت ختم می‌شود:

یارب بعزت وحدانیت، این چه نبشته ایم توفیق دانستن و به کار بستن ارزانی دار. یا اله العالمین و یا خیر الناصرین والحمد لله رب العالمین والصلوة علی رسوله و آله اجمعین

با این نشانی‌ها که ذکر شد، نسخه لندن همسویا نسخه پاکستان با نشانه P است.

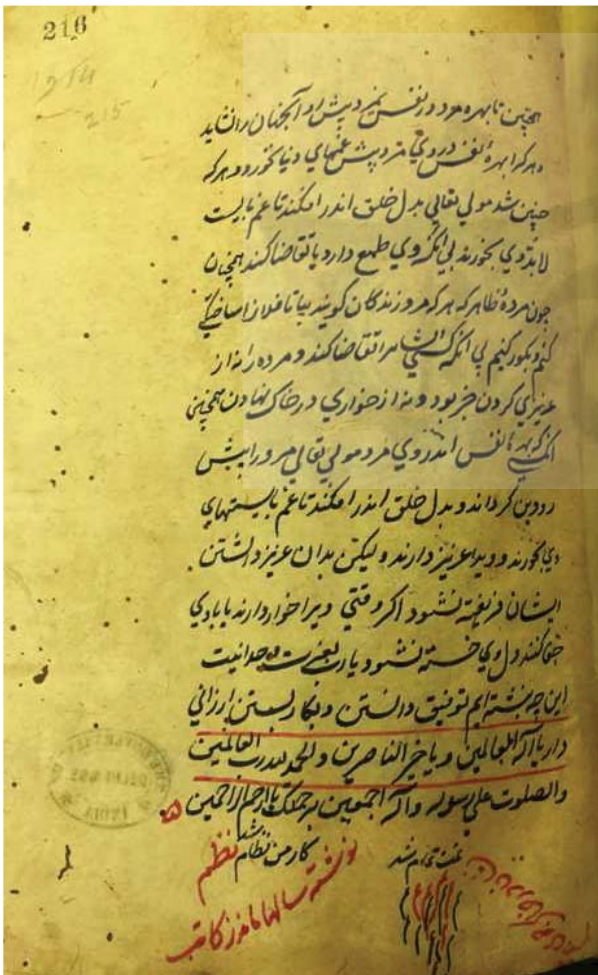
اگر نظریه دو تحریری بودن کتاب ارشاد و نسخه‌های آن را بپذیریم، نسخه لندن را می‌توان در ردیف نسخه‌های پاکستان، ادرنه و تهران قرار داد. چون نگارنده این سطور هنوز موفق به دیدن نسخه‌های چین نشده است، نمی‌تواند درباره آنها قضاوت کند. بشری بر آن است که تحریر اصیل و کهن تر همان تحریری است که احتمالاً همه دستنویس‌های چین، پاکستان، ادرنه و نسخه ایران (مجلس) بدان تعلق دارد.^۲

سخن پایانی

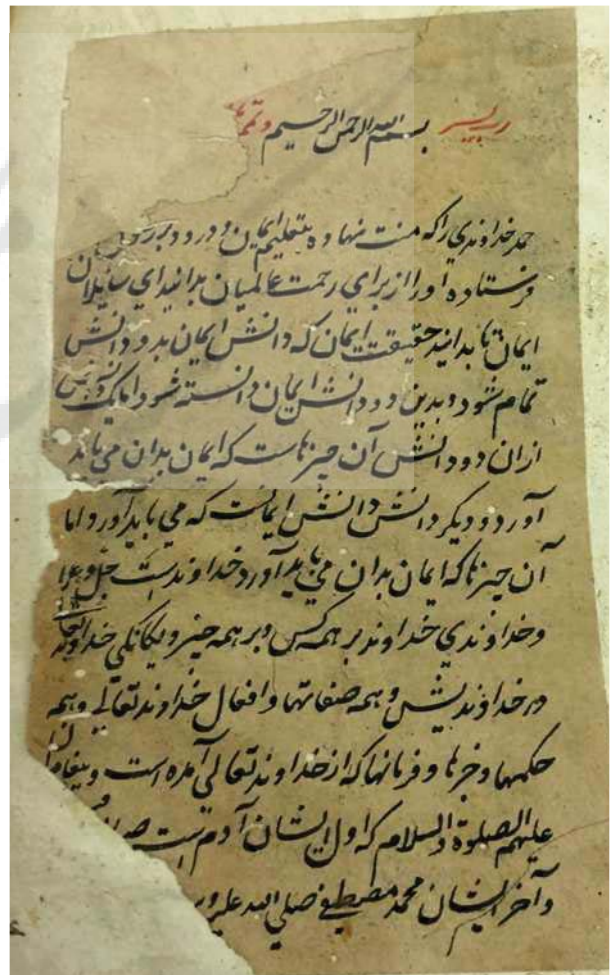
همانطور که در «استدراکی بر ارشاد» گفته بودم، راه بازنگری و بازرسی و تجدید نظر در اینگونه متون کهن همیشه باز است و اکنون که سه نسخه دیگر از ارشاد پیدا شده است، عزیزانی که بر متن چاپ شده ارشاد ایراد می‌گیرند و آن را متن قابل اعتماد نمی‌دانند،^۳ خود همت کنند و به چاپ مجدد و منقح این متن پُربار پردازند. این گوی و این میدان.

۳. رضایی، حمید (۱۳۸۷). تصحیح، بررسی و پژوهش کتاب مجالس شیخ ابومحمد عبدالله بن محمد قلاسی نسفی معروف به کتاب ارشاد و مواظ. رساله برای دریافت درجه دکتری در رشته زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه تهران. ص ۳۴.

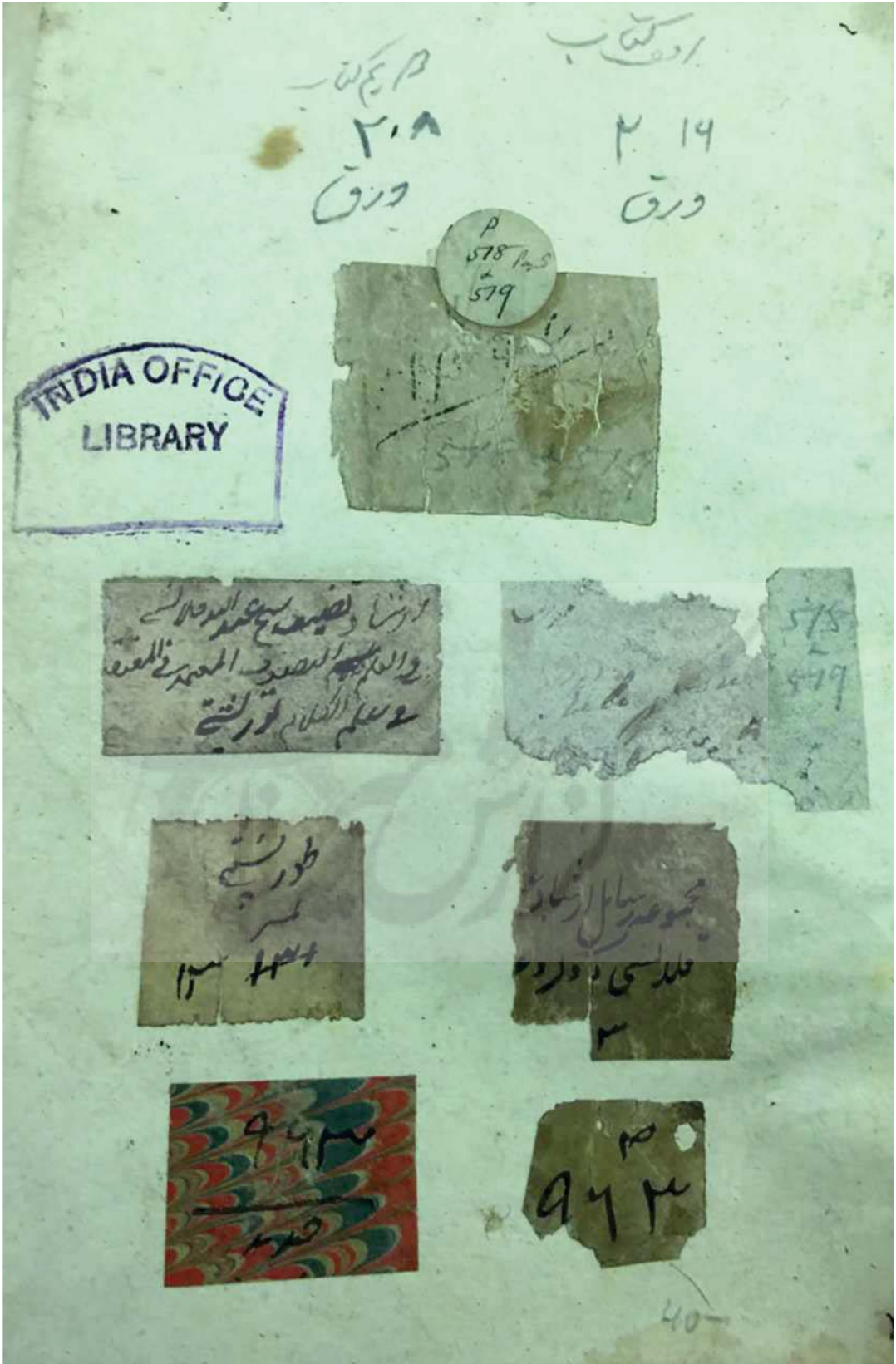
۱. این نظریه را جواد بشری در مقاله مذکور (ص ۲۰۳) مطرح کرده است.
۲. همانجا.

انجامه ارشاد، نسخه لندن

دیباچه ارشاد، نسخه لندن

ظهر ارشاد، نسخه لندن